FOLYÓIRAT ISMERTETÉSEK

A Korunk négy évfolyamáról (1962—1966)

Magát *a* folyóiratot nem szükséges bemutatni — az 1966 februári jubileumi számmal záruló negyven év gazdag munkájáról valamilyen formában mindnyájan tudunk, vagy kortársi első kézből, vagy közvetve. Igy csak a legutóbbi négy év termését öleljük fel, a természetontológiai vagy társadalomfilozófiai, logikai vagy szociológiai stb. tárgyú cikkek gondolatmenetének áttekintésére azonban egy rövid ismertetésben még így sem vállalkozhatunk, áttekintésünk ehelyett csupán konkluziókkal, általános metodológiai eljárásokkal vitatkozhat. A történelmivé vált tradíciók helyett korunk közös problémáit idézzük fel.

Módszer és koncepció tekintetében egyaránt modernebbek-dinamikusabbak a természettudományok legújabb eredményeit interpretáló, filozófiai vetületüket vizsgáló cikkek, mint azok a tanulmányok, melyek a filozófiai kategóriák általánossága felől történő megközelítésre vállalkoztak — ez utóbbiak gyakran nem haladják meg a definíció-illusztráció pszeudodeduktív metódusát. Filozófia és szaktudomány magasabb szintű visszacsatolás-rendszerének túl kell mennie azon a kölcsönösen meddő módszeren, miszerint a dialektikus materializmus természetfilozófiája kimondja az atomról, hogy az a tagadás tagadása, s a fizikus alátámasztja a dialektikus materialista természetontológiát azzal, hogy az atom tényleg pozitív és negatív komponensek kifelé semleges egysége. E megjegyzéseink ugyan a korábbi számok konkrét fejtegetéseire, megfogalmazásaira utalnak, de az általános tézis-individuális példatár típusú „bizonyítások" továbbélésével a későbbi évfolyamok vitáiban is találkozunk.

Nem alakult ki a kérdésben nyílt polémia, de egymásmellettiségükben is érdekesek az élettelen természet struktúragenezis összefüggését különbözőképp értelmező cikkek álláspontjai. *Balázs Sándor* (A mozgásformák és a tudományok osztályozása, 1962/2.) meghagyja a kérdőjeleket ott, ahol a szaktudományok csak feltételezéseket engednek meg abban a kérdésben, hogy a szerkezeti bonyolódás mennyiben ered a kronológiai következésből. Talán teljességgel fölöslegesnek tűnik annak kiemelése, hogy *Balázs* megkülönbözteti a visszatükrözés kategóriáinak mozgását az objektív természeti dialektikától, de találni olyan tanulmányt, mely a szubjektív dialektikából, a megismerés mozgásából közvetlenül következtet az ontológiai dialektikára, ami akkor is helytelen, ha a logikai következtetés mindkét tagja igaz. A tényleges természetfilozófiai probléma nem a „fém tagadása a nem-fém" tautológikus bölcsessége, hanem pl. az irreverzibilitás és fejlődés viszonya a világegyetem vonatkozásában. A lapban, bár különböző argumentációval alátámasztva, de egyöntetű az a vélemény (mely valószínűleg a logikailag egyedül konzekvens materialista álláspont), hogy a világegyetem részeinek fejlődése alapján nem tételezhetjük egészének „aszcendens" mozgását. *Zsakó János* (Fejlődés az élettelen természetben, 1963/8.) azért veti el az univerzum fejlődése tézisét, mivel egy fejlődési sor alap- és zárófázisaként meghatározott keletkezés és pusztulás az anyag inkreabilitása mellett tarthatatlan. Egy későbbi cikke (Fejlődés és „hőhalál" a világegyetemben, 1964/4.) az entrópia-vita logikai elemzésével nem egy sztereotip válaszunkról mutatja ki pl. a non sequitur hibáját. Így abból, hogy egy tétel a végesre áll, nem vonható le az, hogy nem-végesre nem áll; a világegyetem zártságának kérdésénél pedig a „végtelenség kizárja a zártságot" meljuhini posztulátuma mellett fenntartható az ellentétes zártság-definíció s konzekvenciája is: zárt rendszer az, amely nem áll kölcsönhatásban más rendszerekkel *(Polikarov)* — s így a világ zárt, mivel a minden semmivel sem lehet kapcsolatban. Legérdekesebb az a fejtegetés, mely rámutat arra, hogy a II. főtétel extrapolációjának vádja *Clausius*sal szemben nem meggyőző, az energia (minőségi és mennyiségi) meg-

maradásának tétele formaliter éppúgy extrapoláció; a termodinamika első *vagy* második főtétele közti „választás" világnézeti kérdés, filozófiai előfeltevéseinkből való dedukció, nem pedig fizikai-kísérleti-empirikus indukció eredménye.

A marxista episztemológia számára talán a legtöbb problémát felvető mikrofizikai kérdésekről, ugyan nem explicit vitában, de eléggé polarizált nézetek jelentkeznek a *Korunk* hasábjain. A modern tudományelmélet számára a kvantummechanika változói „megítélésében" centrális jelentőségű a „matematikai konstrukció vagy realis anyagi objektum" kérdése. *Weiszmann Endre* (Kvázirészecskék a mai fizikában, 1963/9.) az erős kölcsönhatásnál fellépő elemi gerjesztések „mögé" feltételezett hipotetikus entitások — a kvázirészecskék — interpretációit (virtuális konstrukciók-e vagy fizikai tárgyak) tárgyalva a mikroobjektumokhoz való viszonyukat új megközelítéssel ragadja meg. A stabilitás, a szabad állapot levezetése a nem-nyugalmi állapotból azonban *nem* abból a szillogizmusból következik hogy a kölcsönhatás univerzális — így „szabad" (nem kölcsönhatási) részecske nem lehetséges —, tehát minden mikroobjektum kvázirészecske. A megnövekedett számú elemi részecskék periodizációjának lehetőségével foglalkozik *Jon Tudorescu* (A világ anyagi egysége, 1964/1.) Korpuszkulát és mezőt mint a a makromechanika két egyenrangú alapfogalmát egymással definiálja; a kvantummechanika jelenlegi matematikai formalizmusa fenomenalisztikus jellegének a meghaladását a szubkvantum-hipotézis adta „intuitív kép", a szintelmélet kidolgozásában látja. A külföldi szerzők közül *Dirac* és *Tamm* a relativisztikus kvantummechanika matematikai és kísérleti nehézségeit tárgyalja, a mikrofizika térelmélete, periódusos rendszere, esetleges „metaelmélete" kutatását érdekes hipotézisekkel orientálva. *Călina Mare* műszerelméletének „elvi' megoldásai (Vita a determinizmusról, 1963/4.): a megismerés elvileg korlátlan — nincs elvi különbség mikro- és makrotest között — a mikroobjektum megváltozása nem elvi jellegű — az eredeti állapot elvileg a kölcsönhatásban is megismerhető. A kvantummechanikában jelenleg használatos makroszkopikus mérőműszerek azonban általában nem elvi lehetőségeket mérnek, hanem statisztikus sokaságok valószínűségi ingadozásait, az értékeloszlások meglehetős szórásával.

Arnost Kolman cseh szerző (Tér, idő, anyag, mozgás a kozmológiában, 1963/4.), utalva az extenzív végtelen kérdésére és arra a problémára, hogy a termodinamika tételei közül melyik az univerzális, mintha csak világnézeti principiumok és tudományos tételek ilyen „összekapcsolásával" vitatkoznék: filozófiai előfeltételeinket nem lehet nem bizonyított fizikai tézisekkel „bizonyítani": „Az ateizmus tudományos propagandájának nem szabad elködösítenie a valóságot . . . a filozófiának sem szabad ellentmondásba kerülnie a tudománnyal." Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a filozófia csak a természettudományos közhelyek post festa kategorizálása, s nem vethet fel világnézeti alapról hipotéziseket vagy valamely szaktudományos feltevést nem részesíthetne előnyben pusztán elvi okokból — csakhogy a hipotetikus extrapolációk nem „tapasztalati bizonyosságok".

A nemzetközi és nemzeti színtereken lezajlott „anyag-viták"-hoz a folyóirat *Rácz Győző* tanulmányával (Anyag és tudat azonossága és különbsége, 1965/4.) kapcsolódik. Nagyjából ugyanazok a problémakomplexumok merülnek fel benne, mint a honi diszkussziókban. Abban a kérdésben, hogy a lenini anyagfogalom mennyire zárja ki az objektív idealista felfogást, úgy foglal állást, hogy az kizár minden transzcendens tudattól való függőséget is. A lételméletinek szánt, kézikönyvekben szokásos anyagdefiníciók tautológiáinak (az anyag téridőben mozog — a mozgás, a téridő az anyag létezési módja) elkerülésére a szerző a következő ontológiai meghatározással kísérletezik: „Az anyag filozófiai kategoria a végtelen valóság megjelölésére, melyet az ember a végtelen megismerési folyamatban tükrözni képes, és amelynek egyik sajátos megnyilvánulási formája a tudat, de a tudattól függetlenül és azt megelőzően létezik." Az a további állítása teljességgel igaz, hogy ez a megfogalmazás nem áll szemben a dialektikus materializmussal, a marxizmus klasszikusainak anyag-jellemzésével, mivel az anyagelvű világnézet leírása, összefoglalása — anyag és világ, lét és tudat viszonyáról ez az elvet vallja a materialista filozófia. A bizonyítás igényének azonban, melyet a szerző Klaus tudat-definíciójának axiómatikus formájával szemben felvet, a fenti tétel sem igen tehet eleget, lévén a materializmus meghatározása — s így általánossága miatt — elvileg levezethetetlen jellegű.

Egy másik cikk téziseivel polemizálva nem tagadhatjuk, hogy „per definitionen" értünk mást a kérdéses kategórián. *Szabó Sándor* (Kibernetika és célszerűség, 1965/2.) kiindulópontja — a kibernetika feltárta vezérlés, visszacsatolás, önreguláció fogalmainak alkalmazhatósága a biológiai rendszerek működésének leírására — tudományosan bizonyított igazság. De az élő

szervezetek önszabályozásának stb. adekvátsága semmiképpen sem azonosítható a klasszikusok meghatározta célszerűséggel, melyet Marx kizárólag az emberi munka teleológiájának jellemzésére tartott fenn. A pusztán kibernetikai kategóriákkal kielégítően jellemezhető célszerűséget és a nagyjából marxi értelmezésben vett céltudatosságot azonban a szerző nem különbözteti meg eléggé meggyőzően annak alátámasztására, hogy e vonatkozásban dogmatizmus lenne a Tőke munkateleológia-analíziséhez való ragaszkodás. A tanulmány ugyan — bár csak közvetve — rámutat a kauzalitás formájában felfogott determinizmus elégtelenségére, a *nem*-okság meghatározottság jelentőségére, ugyanakkor viszont a nem-kauzálisan determináltat a teleológikussal ekvivalensnek tekinti, bár még idézni is közhely, hogy oksági meghatározottság és teleológia között tertium datur, s ez lenne maga a dialektikus determinizmus, melynek — ezt minden okság-vitacikk leírja — a kauzalitás csak kiragadott, egyoldalú megközelítése, aspektusa. Paradox módon ezek a cikkek is rámutatnak az oksági összefüggéseken túli meghatározások vizsgálatának időszerűségére, a szinkron determinizmus kérdése kidolgozásának fontosságára, csak hogy, úgy látszik, „azokok keresésének" filozófiatörténeti páthoszával eltelve a szimultán okság formulájába préselve azt, ami mindenképpen túlmutat az egyszerű lineáris kauzalitás szűkösségén: a szimultán, a strukturális etc. determinizmus dialektikáját. S sokszor az univerzális definíció mellé felsorolt individuális példák olyan elemzésével, hogy ez még a szimultán *vagy* szukcesszív okság kérdésében sem hozhat logikai vagy empirikus döntést. Pl.: Oswald golyója megelőző oka Kennedy halálának, amennyiben a kilövésétől, de egyidejű, ha csak attól a pillanattól számítom oknak, midőn eltalálta, a röppálya stb. mechanikai elemzése a lineáris szukcesszivitást, a ható és hatás koincidenciája a szimultaneitást támasztja alá. Megfelelő feltételek nélkül a golyó puszta kilövése nem válhatott volna a jólismert causa efficienssé. De még az ilyen mechanikus exemplumot is „ki lehet egészíteni dialektikusan": mind az ok, mind az okozat folyamatnak fogható fel, kronológiai következtetés és szimultán szakasz ellentéte egységének; az okozat visszahat az okra (a golyó deformálódása a becsapódáskor); továbbá: a legújabb kutatások alapján le kell szögezni, hogy a külső ok belső feltételeken keresztül érvényesül (ha Kennedy sérthetetlen lett volna, Oswald nem lehetett volna gyilkos). Mindez jelzi: egyetlen egyedi eset elemzése (legyen az a cikkek ben felhozott villám—ébredés, Szarajevó—hadüzenet, Vezuv—Pompeji példája), mindent — azaz semmit sem bizonyít.

Balázs Sándor (Okság és időbeli egymásutániság, 1963/10.) helyesen bírálja az időbeli egymásutániság és kauzalitás extenzionális azonosítását, a tankönyvek idő irreverzibilitást és okságot egymással definiáló circulus vitiosusát. De az egyidejű okság példáiként felhozott tartalom-forma, lényeg-jelenség épp azok a kategóriapárok, melyek a szimultán determinizmus, a nem-oksági determinizmus alapesetei: az együttlétezők rendjének meghatározottsága nem szimultán okság, termelőerők-termelési viszonyok, alap-felépítmény nem a „kölcsönhatás" mechanikusan hozzáadott pluszával kiegészített ok-okozat relációk, hanem a dialektikus determinizmus egész más, mindenképpen akauzális típusához tartoznak — a „lét meghatározza a tudatot" nem ekvivalens azzal, hogy a „lét a tudat oka".

Rácz Győző a szinkronitás kiemelésével csak implicite utal a nem szukcesszív determinizmus jelentőségére, az utóbbi legtisztábban akauzális formáit azonban okságnak nevezi; felmerül a kérdés: mi értelme van annak a kifejezésnek, hogy „az anyag a tér-idő *oka*"? — a relativitáselmélet alapján ugyanis köztudott, hogy a tér-idő szerkezetét a tömeg*eloszlás* határozza meg. Hasonlóképpen értelmetlennek tűnik a másik példánál, a nyelv és gondolkodás viszonyánál a koordináció vagy strukturális meghatározás egyik pólusát okként, a determináltat pedig okozatként „kiemelni".

Balázs válasza (Még egyszer az okságról és az egyidejűségről, 1964/4.) rámutat arra, hogy a csak szimultán kauzalitás tétele — „a hatás terjedéséhez nincs szükség időre" — a távolható erő tételét idézi fel. A szerző másik ellenvetése a szimultán okság koncepciójával szemben — hogy eszerint az okozat nem élheti túl az okot, illetve hogy e koncepció megszüntetné az előrelátás lehetőségét, hiszen csak az okozatból lehetne visszakövetkeztetni az okra — nem olyan abszurd következmény, mint ahogy feltünteti: a klasszikus kauzalitás iskolapéldájául emlegetett newtoni mechanika sem a sajátképpeni hatóokból (az „erőből") számítja ki az okozatot (a rendszer állapotváltozását), hanem a mozgásállapot megváltoztatásából következtet vissza az erőre; a kvantummechanikai kauzalitás kifejezője, az időfüggő Schrödinger-egyenlet sem beszél a rendszer időbeli változásán túli causa efficiensről, de ez nem jelenti azt, hogy az állapotfüggvény nem tesz lehetővé előrelátást.

Stányiczky Gábor (Az oksági egymásutániságról és egyidejűségről, 1964/6.) a

„folyamat" kategóriájával békíti össze a szimultaneitás és szukcesszivitás szélsőségeit. A cikk legfontosabb gondolata annak kiemelése, hogy tartalom—forma, lényeg — jelenség, általános—partikuláris viszonya nem kauzális kapcsolat.

Rácz György (Tények és absztrakciók, 1965/1.) „az okság per definitionem és az ok és okozat egyidejűségét fejezi ki" tételével, analitikus formája miatt, önmagában nem lehet vitatkozni, a kérdés csak az, hogy milyen „metarendszer" alapján bírálja a logikai szerkezetét tekintve azonos „okozat az ok után" axiómáját. A felhozott példák kazuisztikája („Mikor gyilkos Oswald?") demonstrálja, hogy a filozófiai determinizmus felcserélése az egyedi esetet „analízisével" igen kevéssé filozófikus utakra visz, s még a kauzális *törvény* szükségszerűségét sem adja vissza.

Gotlieb János (Idő és okság a relativitáselméletben, 1965/1.) annak a bizonyításnak a vázlatát ismerteti, amely megmutatja, hogy az egyidejűség és szukcesszivitás relativitása a speciális relativitáselméletben nem jelenti az ok—okozat felcserélhetőségét, mivel ez utóbbi a fénysebesség = = határsebesség axiómájával ellentmondásban áll.

Fey László (Adalékok az okság és idő kérdéséhez, 1965/6.) formalizálta a vita kijelentéseit, s mivel egy ($\exists x/f/x$) formájú állítás igazságához elég egy példa fennállása, bizonyítja, hogy van szukcesszív, van szimultán okság, s létezik a kettő együtt. Lehet, hogy ezzel extenzionálisan kimeríthető az okság kategóriájának a terjedelme, de tartalmi jegyeiről nem sok újat tudunk meg a kézikönyvek tautológikus definícióihoz képest. A kauzalitás-vita végső soron egyedül a szimultaneitás felvetésével előlegezte — bár inkább negatív formában — a „szinkron determinizmus" tényleges problémájának a kidolgozását.

A társadalomfilozófiai tematikájú tanulmányok csak nagyon erőltetve fűzhetők fel valamely nyílt vagy implicit vita logikai láncsorára, a szociológia vagy antropológia létjogosultságának problémáját is legföljebb a teoretikusan tagadó, ill. gyakorlatilag művelő cikkek egymásmellettisége jelzi, így a szerzők szerinti tárgyalás talán átfogóbb képet nyújthat a folyóirat, sőt egy-egy gondolkodói koncepció változásáról, fejlődéséről.

Roth Endre az 1962/2-es számbeli cikkében az önálló szociológia tagadásával még olyan nézetet képvisel, amelyet a *Korunk* nagyszámú szociológiai tárgyanyagú tanulmánya s magának a szerzőnek a marxista filozófián belül a legújabb területekhez és legmodernebb kategóriák kidolgozásához kapcsolódó munkássága „haladott meg". A „Lenin-idézet szó szerint" a századforduló terminológiájával egészen más szociológiát jelentett, mint a mai értelmezés: a legkomplexebb társadalmi szaktudomány. „Szociológia" mint a pozitivizmus történelemfilozófiája valóban csak a történelmi materializmussal állítható szembe, de mint társadalmi szaktudomány sem tartalmilag, sem metodológiailag nem azonosítható a marxista társadalomfilozófiával; a cikkben posztulatíven idézett „tökéletes azonosság" minden bizonnyal csak az előző (általános társadalomelmélet) értelmében vehető, mert a konkrét társadalomkutatások és a történelemfilozófia, azaz szociológia és történelmi materializmus összemosása meglehetősen pozitivisztikus szellemben tagadná a burzsoá empirizmust.

A nagymultú társadalomfilozófiai fogalmak (kortudat, érték stb.) marxista értelmezésében jelentős kezdeményezés *Kallós Miklós* és *Roth Endre* több tanulmánya. A legproblematikusabb talán a „boldogság" — tradíciói ellenére is igen kevéssé tudományos — kategóriája kidolgozásának a kísérlete. (A boldogságról, 1962/3., A mi boldogságeszményünk, 1962/5.). Túl direkt összekapcsolása a „jobb társadalomért való harccal" igen kevéssé meggyőző — reménytelen (és fölösleges) kísérlet lenne „bebizonyítani", hogy Robespierre, mivel következetesebb forradalmár, egyben „boldogabb" is volt az opportunista Dantonnál. A szerzőknek az emberi kapcsolatokról írt munkái a „tényleges viszonyok és az illuzórikus értékek" szembesítésének programját hirdeti meg. Ennek szellemében vetnénk fel: mi szükség van a történelem előtti kort valamiféle „Aurea prima sata est aetas" jegyében idealizálni? Minden valószínűség szerint az ősközösség egyetlen erénye az volt, hogy híján volt az osztálytársadalmak bűneinek — de épp ezért erkölcsiségének is. Semmi szükség arra, hogy az etikum keletkezését antedatáljuk — a kommunizmus nem azért lesz az erkölcsös ateisták társadalma, mert az emberevő szinantropus előbb (?) ismerte a morált, mint a vallást. Lehetséges, hogy csak megszegésükkel alakultak ki az erkölcsi normák, mint pl. a cikkben idézett „felebaráti szeretet", mely valóban egyetlen osztálytársadalom gyakorlati erkölcsében sem érvényesülhetett, de azért nem lehet olyanféle „tudatos népbutításnak" felfogni, mint a modern propagandagépezet „erkölcsi offenzívájának" jelszavait (human relations etc.). „Az emberi kapcsolatok a szocializmusban" c. cikkben (1963/3.) problematikusnak látszik *a* szocialista társadalom reális tendenciáinak, ill. lehetőségeinek közvetlen aktualitásként, a status quo való-

ságaként történő leírása. Mély marxista analízis alapján az „egyének fejlődése nem más egyének rovására" jelenlegi abszolút általánossága, de különösen a „szocializmust az jellemzi, hogy itt az egyén érdekei és a többi egyén érdekei, az egész társadalom érdeke alapvetően egybeesnek" tétel tarthatatlannak tűnik, ez nemcsak az általános gazdasági modell partikuláris érdekeltséggel is számoló szerkezetéből tűnik ki, hanem abból is, hogy a cikk elismeri olyan individuális érdek létét, mely nem azonos a közérdekkel, ellen esetben miért állítaná, hogy az előbbi elnyomandó? A „Kor és kortudat" (1964/8.) kategóriák nagy idealista—ideológiai karrierje azt a reális funkciót is háttérbe szorította, mellyel pedig a „társadalmi tudat vertikális és horizontális szerkezetében" rendelkeznek, holott igen értékes gondolatokat sugallhat a kérdéskomplexum marxista elemzése, mint ezt a tanulmány is bizonyítja. Így pl. a tudományos elméletek kialakulása történelmi előfeltételeinek keresése a kor tudatosult problémafelvetésében, vagy annak a ténynek kihatása modern hétköznapjaink gondolkodási struktúrájára, hogy „a tegnap tudományos fogalmai közkincsé váltak".

A történelmi koegzisztencia tudati tükröződése elemzéséhez hasonlóan figyelemre méltó, ha nem jelentősebb *Roth Endre* „Ember, érték, haladás" (1965/12.) c. tanulmánya központi fogalmának, az értéknek marxista megfogalmazási kísérlete, egy marxista axiológia, kultúrbölcselet kidolgozásának programja, a kategóriát kísérő neokantiánus stb. „felhang" előítéleteinek eloszlatása, a történelmi materializmus alapján meghatározható immanens értékkritérium keresése. (A cikkről a Valóság 1966/4. számában részletes ismertetés jelent meg.) Az objektivációs szféra értékhordozó elemeinek a meghatározása a filozófiai antropológia kategóriái, az érték és a társadalmi haladás (persze végső soron való) összekapcsolása révén reális megközelítés, de a definíció egy másik mozzanata — „a néptömegek szolgálata" kritérium — némileg leegyszerűsíti az „előtörténet" ellentmondásosabb mozgását; az értékek létrehozója ugyanis döntő mértékben csak az uralkodó osztály vagy a kiszolgálója volt (és csak ez lehetett), mégpedig gyakran „a nagyobb rész boldogsága" feláldozása révén. Történelmileg rendkívül haladó alkotások lehettek tökéletesen idegenek a néptömegek számára, s igen reakciós áramlatoknak lehetett viszonylag szélesebb tömegbázisuk (pl. a barokknak a reneszánsszal szemben). Az érték — társadalmi haladás— néptömegek összefonódása nem mindig a „mind szélesebb szinten" megvalósulás lineáris fejlődésképének megfelelően mozgott: az osztálytársadalmak következései sorában nagyon általános volt olyan irányú változás *is*, hogy nem nőtt, hanem csökkent a társadalmi értékek tömegméretű elsajátításának lehetősége. Az, amit a szerző a humanizmus és értékalkotás összefonódásáról mond, nyilvánvalóbb (emberellenes mozgalom — pl. fasizmus — csak értékromboló lehet).

Gáll Ernő szinte minden cikkének a címében szerepel az „ember". Tudomány, társadalom, ember (1962/2.) c. cikkében azt a jelenséget elemzi, hogy századunkban az ember alkotásai emberellenes haditechnika formájában objektiválódtak. Ennek ideologikus visszatükrözése a „gépek lázadása" mitosza: „ma már nem az a probléma, hogyan lehet uralni a természetet, hanem inkább az, hogyan lehetne megzabolázni az uralmat a természet felett". A polgári filozófia „antropológia-offenzíváját" tárgyalja — kissé egyoldalúan — „Az ember az ideológiai harc kereszttüzében (1963/11.) c. cikk. A benne említett „abszolút bomlás" stb. jegyei mellett azért azokat a mozzanatokat is meg kellene vizsgálni, melyek, ha negatíve is, de számunkra is tényleges problémákat vetnek fel. Álláspontja szerint „a marxizmusnak nincs szüksége konkrét antropológiára, alkotó jellege azonban megköveteli az ember problémájának állandóan egyre mélyebbre hatoló tanulmányozását", mégpedig filozófia, szociológia, etika, pszichologia, antropogenezis stb. komplexitásában. (Kérdés, hogy ez utóbbi tudományágon mit érthetünk.) „Személyiségmodellünk" nagy történelmi előlegezését elemzi a „Reneszánsz emberség"-ben (1964/9.) tudatosult emberi lényeg kategóriája kapcsán: a humanizmus antropológiájának kategóriái — eltárgyiasult emberi képességek, elemberiesített természet — a filozófiai antropológia alapfogalmait anticipálták (az ember egy másik természetet teremt, mely kompenzálja önnön gyengeségét). A reneszánsz embereszmény elitarisztikus jellegének azonban semmi köze az ötszáz évvel későbbi übermensch-posztulátumokhoz, s az, hogy Nietzsche kapcsolódott bizonyos reneszánsz típusokhoz, nem jelentheti azt, hogy a reneszánsz „extolle te super homines"-ébe olyan „modern" életérzéseket magyarázhatnánk, mint a szerző (Személyiség és individualizmus, 1964/10.). „Ember és emberség a felvilágosodás humanizmusában" (1965/10.) c. cikke azt emeli ki a progresszív polgári örökségből, ami a mi emberideálunkba is beépülhet. Úgy gondoljuk, azonban, hogy felvilágosodás és romantika között a ténylegesnél nagyobb mérvű kontinuitást tételez: a szentimentalizmus nem preromantika, s a politikai

praxis oldaláról vizsgálva nem a felvilágosodás absztrakt antropológiája, hanem a romantika reakciós hisztoricizmusa a történelmietlenebb.

Tóth Sándor igen színvonalas tanulmányai a marxista filozófia keletkezéséről (Hegel, Feuerbach és az ifjú hegeliánus Marx, 1964/6.; Szocializmus, kommunizmus és a fiatal Marx humanizmusa, 1964/8.; A filozófia és az ökonómia násza, 1964/11.) azt a folyamatot elemzik, mely az ifjú Marx fejlődésében a politikai nézetek és a történelemfilozófiai koncepció kialakulásának egymást tételező oldalai kölcsönhatásában ragadható meg: a nem-ideologikus (immanens) történelemfelfogás és a proletár osztályalap, történelmi materializmus és kommunizmus csak együtt és egymásból érthetők meg.

A marxista társadalomfilozófia és az emberi aktivitás, a történelmi determinizmus és a társadalmi praxis viszonyának árnyalt analízisét adja *Szegő Katalin* (A társadalmi intézményekről, 1965/11.) az „objektivált szubjektivitás" önmozgásának vizsgálatával, a felépítmény intézményeinek a társadalomontológia struktúrájában való meghatározásával, s távolról sem a fentebb idézett „a gazdasági alap a politikai felépítmény oka" tétel mögött felsejlő ökonomizmus szellemében.

Jon Aluas—Hadrian Daicoviciu cikke (Történelmiség-történelmi tény, 1965/12.) a történelemtudományok metodológiai kérdéseivel, a társadalomtudományok logikájával foglalkozik, a társadalomtudományok alapkategóriáinak kialakulását, a történelemtudományok absztrakciós típusát talán kissé leegyszerűsítve-egyoldalúan csak a sokszoriság-ismétlődés, a pusztán közös keresésének általánosítás-mechanizmusára vezetve vissza, bár a „tiszta tények" és az „érintetlen tudósi tudat" találkozásának tágadása, a (pre)koncepciók szelektív-orientáló szerepének elismerése annak meghatározásában, hogy melyek a releváns tények — túlmutat a szimpla „sokszoriság az általánosítás alapja" tételezésén. *Pierre Vilar* (Társadalomtörténet és történelemfilozófia, 1965/5.) szerint a marxista filozófia aktív tudomány-teremtő funkciójához az is hozzátartozik, hogy a filozófus posztulátumai bizonyos értelemben a konkrét szaktudományos kutatásnak is előfeltételei. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy szaktudományos kérdésekben filozófiai „cui prodest" alapján döntünk: „pontosan azért nem lehet ellentmondás tudományos állásfoglalás és elkötelezettség között, mert az elkötelezettség a tudományos állásfoglalás*ban* van".

Balázs Sándor a marxista társadalomfilozófia továbbfejlesztésének (gondolom a szaktudományos szociológiai kutatások melletti) időszerűségét hangsúlyozza: minden társadalmi szükséglet történelmi tény — írja —, s a tudatos társadalomalakítás újratermelte a történelemfilozófia szükségletét. (1966/1.)

Matematikai logika, a kibernetika problémái és az ehhez a témakörhöz kapcsolódó információelméleti fejtegetések alkotják a folyóirat egyik legérdekesebb, mind tematikailag, mind metodológiailag valóban „up to date" részét. Először a matematika logikájáról — hiszen ennek vizsgálata jelentette a matematikai logika kialakulásának legfontosabb előfeltételét. *Tóth Imre* (Matematika és alkotás, 1963/9.) a negáció konstruktív funkcióját elemzi a matematika fejlődésében, metodológiai ideáltípusa az euklidészi geometria és a nem-öt axióma kiindulású nem-euklidészi geometriák viszonya. A negációval született új elmélet abszolút novumként jelentkezik — „az előző elmélet talaján abszurd állítás" —, lévén az előző premisszáinak kontrer (vagy kontradiktórikus, nincs megkülönböztetve) ellentéte. Nem látszik indokoltnak az a polémia, melyet a szerző az euklidészi és parabolikus, ill. hiperbolikus geometriák terjedelmi viszonyának hagyományos felfogásával folytat. Azt írja, éppoly képtelenség az az állítás, hogy a görög geometria a nem-euklidészinek speciális esete, mint azt mondani, hogy a férfi a nő speciális esete — a kettő egy invariáns genus proximum két alesete. Az abszolút geometriát a párhuzamossági axióma alapján valóban fel lehet osztani két komplex részhalmazra, de ez is csak formális igazolás. A fizika „mint olyan" is felbontható klasszikus és relativisztikus komponensekre, mégis nyilvánvaló, hogy az elsőt levezethetem a második általánosabb tételeiből, ahogy a „csak egy párhuzamos húzható" is speciális határfeltétele a „végtelen sok párhuzamos húzható" univerzálisabb érvényű elméletének. A számkörök negációval való bővítésekor még világosabb, hogy egy sarktétel és ennek a tagadása alapján definiált számkörök *nem* extenzionálisan ekvivalens, mellérendelt halmazok, ezt a racionálisakról a reális számokra való átmenetnél már a kontinuum-számosságra történő ugrás is jelzi. A negáció demiurgosz szerepe vizsgálatának érdekességét persze nem érinti az, hogy a terjedelmi viszonyokat a (valódi) részhalmaz inkább visszaadja. A pont „privatio corpi" meghatározása viszont igen jól világítja meg a matematikai absztrakciók konstruktív jellegét (ugyanis képtelenség lenne pl. azt állítani, hogy a testekből absztraháltuk a pont fogalmát, azaz azt, ami egyetlen testet sem jellemez — a kiterjedés hiányát).

A matematikai logika általános jellemzését adja *Cseke Vilmos* (A matematikai logikáról, 1963/9.). Az axiómarendszerek általános analízise (definíciók — tételek interpretálása — modell) mellett főként bizonyításelméleti kérdéseket tárgyal (ellentmondásmentesség—kritérium, bizonyítás és levezethetőség stb.). Sajnos csak jelzésszerűen utal a polivalens logikák román iskolájának munkásságára, mely a háromértékű logika és a relés áramkörök kapcsolatának kidolgozásában ért el jelentős sikereket.

Gheorge Enescu azt a problémakomplexumot elemzi, mely egyik legfőbb inspirálója volt a matematika logikája kidolgozásának: a logikai matematikai antinómiákat (1964/4.). Áttekintést ad a görög apóriáktól a minden halmazok halmaza modern antinómiájáig, a hellénizmus és a skolasztika filozófiája feltárta paradoxonoktól a logikai szintelmélet megoldási kísérletéig. Ismerteti a különböző kiküszöbölési kísérleteket Russelltől Tarskiig, viszont a cikk végén megfogalmazott dialektikus fel-, ill. megoldási kísérlet nem valószínű, hogy az igazi Aufhebung: a formállogikai hibák felszámolásának útja nem az, hogy a formális logika „metafizikusan" kizáró „vagy"-jai helyébe éppily mechanikusan „és"-t teszünk. Igaz, hogy az antinómiák feltárják a korábban abszolútnak hitt felosztások elrelativizálódását, de ami formállogikailag hamis, még nem feltétlenül és közvetlenül azonos a dialektikus igazsággal. A krétai, aki igazat hazudik, vagy a nem-tartalmazkodó halmaz, amely tartalmazkodik, egy adott szintű megközelítés határát jelzi, de ennek a határnak nem a még formálisabb „is-is" a meghaladása.

A kibernetikával foglalkozó írások két alaptematikához kapcsolhatók: egyrészt az ún. „gondolkodó gépek" problémáival foglalkoznak, másrészt a tudományok osztályozásának új megvilágításával — az információ kategóriájának összehasonlíthatatlanul széles körű alkalmazhatósága kapcsán.

Radó Ferenc (Logika, gép, matematika, 1963/9.) az algoritmuselmélet és az automatikus számológépek programozásának problémáival foglalkozik. Véleménye szerint nem lehet azt állítani, hogy a gépek teljesítőképességének határa egyszer s mindenkorra megadható, így azok a feladatok sem tekinthetők abszolút korlátnak, melyek nem írhatók fel normál algoritmusok lineárkombinációjaként.

Szabó Sándor cikke — A kibernetika (1963/2.) — e diszciplina tárgykörének és módszerének a körvonalazása. Tudománytörténeti fejtegetéseiben kiemeli annak az új típusú absztrakt-analógiás eljárásnak a jelentőségét, amely a kibernetikai alapfogalmak segítségével (vezérlés—visszacsatolás—önreguláció) az anyagi világ legkülönbözőbb szintű területeit kapcsolta össze kvantitatív aspektusuk megragadásával.

Balázs Sándor (A kibernetika helye a tudományok rendszerében, 1963/2.) a tudományok fejlődésének párhuzamosan felerősödő tendenciáit elemzi: a végletes specializáció—differenciáció mellett nagyfokú integrálódás is végbemegy pl. annak révén, hogy rendszerek az információval jellemezhetők.

Az általános jellemzéseknél talán érdekesebbek a speciális területek és a kibernetika kapcsolatát vizsgáló tanulmányok. *Ráduly Jenő* (Elektronika és gazdaságirányítás, 1963/2.) a gazdasági döntések optimalizációjának „beprogramozása" felvetette matematikai és elméleti problémákat tárgyalja. A nem-lineáris egyenletek jelentette nehézségek mellett a „tradicionális mechanizmus-modell" elégtelenségét elemzi (reális és normatív tények megkülönböztetésének kérdése stb.). A kibernetikai módszerek még „magasabb" szférára alkalmazásának problémáját, a társadalmi mozgások modellezhetőségének kérdését veti fel Lantos László (Kibernetika és szociológia, 1964/3.). Nem jelent redukcionizmust a társadalmi folyamatok önfelerősítése vagy — össztörténeti szinten — a hibák javítása („visszacsatolás") mechanizmusának s a kibernetikai önszabályozás fogalmainak a párhuzamba állítása. Az idézett „a társadalmi kísérletek termelője a történelem" koncepció történelemfilozófiai vetülete gondolat ébresztő problémafelvetés de a lapban többször is megjelenő „lázadó robotok" kérdése kevésbé. A teremtmény szembeszáll teremtőjével ősi felismerése kétségkívül új hangsúlyt nyer századunkban — a gépi társadalom elidegenedettsége azonban nyilván reálisabb probléma, mint a gépek társadalmában feleslegessé vált ember. Az esetleges igenlő válasz arra a kérdésre, hogy „képesek-e a gépek olyan kérdéseket is feltenni maguknak, melyeket tervezőik nem tettek fel vagy nem tehettek fel nekik" még nem ekvivalens azzal az állítással, mely a gondolkodás modellezhetőségét és magának az emberi tudatnak par excellence társadalmi jellegét összemossa — „a gondolkodás meghatározását ma már nem lehet csupán csak emberi gondolkodásra alapozni".

Mindenképpen filozófikusabb problémákat vetnek fel az információ, valószínűség, entrópia, rendezettség stb. viszonyát elemző írások, mint a perfekciós képességű szaporodó automaták antropomorf antihumanizmusáról elmélkedők. *Cseke Vilmos*

(A kibernetika fontos segédtudománya a valószínűségszámítás, 1963/2.) a valószínűség — matematikai — fogalmának fejlődését vizsgálja a szerencsejátékok gyakorlata „inspirálta" valószínűségelmélet alapfogalmaitól s a fizika statisztikus törvényeitől a szociológiai statisztikáig. A fizikai valószínűség ugyanígy bizonyos szabadságfokok közti ingadozás szórásával adható vissza, mint ahogy — kissé profán megfogalmazásban — a történelemben is felvázolhatjuk a kockajáték 1—6 alternatíváinak „lehetőségszféráját" vagy a társadalmi tömegjelenségeik átlagos szórásának valószínűségét. A szerző leírja a matematikai megközelíthetőség közös feltételeit, akára termodinamikai tendenciatörvények, akár valamely szociológiai preferenciavizsgálat eloszlásának a vizsgálatáról van szó (relatív gyakoriságok közös határértéke etc.).

Jirzsé Zeman „Az információ helyes értelmezése" (1963/2.) c. cikkében az információ gnoszeológiai és ontológiai aspektusának a megkülönböztetése a legjelentősebb (rendszerek közti hírközlés, ill. önreguláció—szervezettség). Ezt keresztezi az információ kvalitatív (üzenet—strukturáltság) és kvantitatív megközelítés (biztonság mértéke—szerveződés foka) szerinti felosztása.

Jan Irime tanulmánya (Az információról és tükröződésről, 1965/7—8.) a kölcsönhatás és visszatükrözés, tükrözés és információ viszonyát vizsgálja — a tükrözés ugyanúgy az anyag általános tulajdonsága, mint a kölcsönhatás, de nem „kölcsönhatás általában" hanem csak egy mozzanata: „valaminek azon tulajdonsága, hogy magában másvalamit képes kifejezni". Az információ a visszatükrözés egy speciális aspektusa: „minden tükrözés jellegű viszonyban benne foglaltatik az információ egy mozzanata", de „nem minden tükrözés egyben információ is" — csak ha jelzésként funkcionál, azaz a felvevő rendszer önszabályozó stb. mechanizmusába beépül. A viszonylag nagyszámú információelméleti cikk szerzői a matematikai leíráson (entrópia, a rend szer rendezettségének mértéke stb.), illetve a különböző szinteken egyaránt legáltalánosabb alapfogalmak (információ—energia etc.) analízisén túlmenően a sajátos ismeretelméleti kérdéseknek, az információ gnoszeológiai funkciójának kevesebb figyelmet szentelnek.

1966 február — negyvenéves jubileum, melynek jelentőségét semmiképp sem tükrözheti a legutóbbi négy évfolyam rövid áttekintése. Talán nem jelent nominalizmust, ha a „folyóiratról általában" szükségszerűen üres jellemzése helyett reálisan létező egyedit, cikkeket ismertettünk — egy lap koncepciója mint olyan tartalmilag kevésbé vitatható, mint konkrét állásfoglalások konkrét kérdések kapcsán. Egy marxista folyóirat csaknem félszáz számában minden probléma megoldásában száz százalékos egyetértésre jutni meglehetősen negatív jelenség volna vagy a lap vagy a lapozó részéről. Vitáink szelleme ma már kizárja, hogy nem azonos nézeteink egyikét vagy másikát metafizikus, pozitivista, vulgármaterialista, szubjektív idealista etc. címkékkel lássuk el. Igen rossz lenne, ha a következő négy évben egy és oszthatatlan nézetazonosság dúlna köztük a szubatomi mérhetőségétől a szociológiai hiperempirizmus megítéléséig. Szerkesztési kérdéseket, a témák vagy a külföldi szerzők arányát — megfelelő környezetismeret híján — kevésbé lehet vitatni, mint a metodológiai felfogásokat vagy eljárásokat. Meg lehet jegyezni, hogy pl. feltűnt a filozófiai esztétika hiánya stb., de a hasonló profilú hazai folyóiratoknál legalább ugyanannyiféle hiánycikket lehetne felsorolni, amelyek viszont a Korunk látószögéből nem estek ki.

Mivel évfordulót illik valamely jókívánsággal köszönteni: a különböző nézetek és álláspontok kollízióján keresztüli egyetértést kívánva az elkövetkező negyven évre, további s még több elgondolkoztató, vitára késztető tanulmányt várunk.

Ludassy Mária